

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ Ή ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ

(Από το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, 323 π.Χ., έως τις αρχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 31 π.Χ.)

Η περίοδος ονομάζεται *ελληνιστική*, για να δηλώσει τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας ως κοινής σε περιοχές μη ελληνικές και την κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου σε όλους τους τομείς. Ονομάζεται και *αλεξανδρινή*, γιατί οι λόγιοι έζησαν και διέπρεψαν κυρίως στην Αλεξάνδρεια, μεγάλη πνευματική εστία του Ελληνισμού, με τη Βιβλιοθήκη και το Μουσείο της, της οποίας το κύρος είναι εφάμιλλο με εκείνο της Αθήνας. Κατά την περίοδο αυτή καλλιεργούνται όλα τα μέχρι τότε γνωστά είδη του πεζού και του ποιητικού λόγου, προσαρμοσμένα όμως στις συνθήκες της εποχής, οι οποίες συντελούν στη δημιουργία και νέων ειδών. Η αλεξανδρινή περίοδος χαρακτηρίζεται για την ποικιλομορφία της και την αίσθηση του κοσμοπολιτισμού· είναι μια εποχή επαναστάσεων και αναστατώσεων, όπου κόσμοι συγκρούονται, άνθρωποι αναμειγνύονται σε έναν ευρύτερο γεωγραφικό και κοινωνικό ορίζοντα, ενώ η επιστήμη, η τέχνη και η τεχνική δημιουργούν θαύματα.

Α. ΠΟΙΗΣΗ

1. Γενικά

Η ποίηση προσέλαβε νέο χαρακτήρα, έγινε έργο καλλιεργημένων ανθρώπων, με διαφορετική στάση απέναντι στη ζωή (νοσταλγική αναπόληση της φύσης, προβολή ατομικού βίου)· το ήθος της νέας εποχής οφείλεται και στην αποδυνάμωση της πόλεως ως αυτόνομης πολιτικής μονάδας. Διάδοχες μορφές είναι οι συμπολιτείες και τα κράτη των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα οποία κυβερνούν απόλυτοι μονάρχες. Οι ποιητές ονομάζονται αλεξανδρινοί, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής ή δράσης τους.

2. Χαρακτηριστικά

Βασικά χαρακτηριστικά της αλεξανδρινής ποίησης είναι η μικρή έκταση των ποιημάτων, η θεματική πρωτοτυπία, το λόγιο ύφος, η εξεζητημένη (= επιτηδευμένη και όχι φυσική) γλώσσα, με τάση προς το παράδοξο, ο ρεαλισμός με σκηνές της καθημερινής ζωής. Ως γλώσσα χρησιμοποιείται η δωρική διάλεκτος, ιδιαίτερα η δυτική της Σικελίας (Δωρική Κοινά), αλλά και η ομηρική και η αττική.

Ψηφιδωτό του 3ου αιώνα μ.Χ. από την «οικία του Μενάνδρου» στη Μυτιλήνη

3. Είδη

Από τα παραδοσιακά ποιητικά είδη επιβιώνουν, σε ανανεωμένη μορφή: α) το έπος, που δεν είναι κυρίως ηρωικό, αλλά μυθιστορηματικό, β) η ελεγεία, που εξελίσσεται σε πολύστιχη ποίηση εγκυκλοπαιδικού περιεχομένου, γ) ο ίαμβος, που μετεξελίσσεται σε μίμο, και δ) το μνημειακό επίγραμμα, που γίνεται λογοτεχνικό και καλλιεργούνται όλα τα είδη του. Νέα ποιητικά είδη εμφανίζονται, όπως το ειδύλλιον¹ (υποκοριστικό του είδους) ή βουκολικό ποίημα, μικρό ποίημα, σε επική συνήθως γλώσσα, που ζωντανεύει τον ποιμενικό κόσμο της υπαίθρου και το έπύλλιον (υποκοριστικό του έπους), σύντομο επικό ποίημα, με μυθολογικό ή μη περιεχόμενο.

α. Έπος – Λυρική ποίηση

Κυριότερος εκπρόσωπος του ηρωικού έπους είναι ο Άπολλώνιος (295-215 π.Χ.). Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, αλλά ονομάζεται γενικά Ρόδιος, γιατί έζησε στη νήσο αυτοεξόριστος. Έγραψε τα Άργοναυτικά, μεγάλο έπος (5.834 εξάμετροι στίχοι) σε τέσσερα βιβλία, όπου μιμείται τον Όμηρο· το ποίημα έχει ως υπόθεση το ταξίδι του Ιάσονα και των συντρόφων του με την Αργώ στην Κολχίδα, για να φέρουν πίσω το χρυσόμαλλο δέρασ.

Ο Καλλίμαχος (305-240 π.Χ.), από την Κυρήνη της Λιβύης, έζησε στην Αλεξάνδρεια και ασχολήθηκε με φιλολογικές μελέτες (120 βιβλία-πίνακες για όσους διέπρεψαν στην παιδεία) και την ποίηση. Έγραψε Έπιγράμματα (64 μικροτεχνήματα με γλωσσική επάρκεια και λυρική τόλμη) και 6 Ύμνους («Είς Δία», «Είς Απόλλωνα», «Είς Άρτεμιν», «Είς Δήλον», «Είς Δήμητρα», «Είς Λουτρά τής Παλλάδος»), λυρικά ποιήματα, που θυμίζουν τους αντίστοιχους ύμνους (ο τελευταίος είναι σε μέτρο ελεγειακό). Τα Αίτια είναι μεγάλο ποίημα σε τέσσερα βιβλία και σε μέτρο ελεγειακό, όπου ο Καλλίμαχος χρησιμοποιεί την πολυμαθειά του, για να εξηγήσει διάφορα αίτια, δηλαδή τις «αρχές» εθίμων, θρησκευτικών πράξεων και ιστορικών συμβάντων. Κατ' επίδραση του Ησιόδου, ο ποιητής-αφηγητής ερωτά στο όνειρό του τις Μούσες για τους ήρωες και τους θεούς. Στο ποίημά

1. Μικρό άσμα, με ιστορία συνήθως ερωτική, και με αυτήν τη σημασία χρησιμοποιείται στη νεοελληνική.

του «Ἡ κόμη τῆς Βερενίκης»¹, ἡ ἱερὴ πλεξίδα (= πλόκαμος) τῆς βασίλισσας καταστερώνεται, δηλαδή γίνεται ἀστέρι. Ἡ «Ἐκάλη» ἔχει ἐπική χροιά καὶ ονομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ ὄνομα μίας φτωχῆς γερόντισσας, κοντὰ στὴν ὁποία ὁ ἥρωας Θησεύς βρήκε καταφύγιο καὶ φιλοξενία μετὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ Μαραθῶνιου ταύρου (σήμερα ομώνυμη κοινότητα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς).

Στὴ διδακτικὴ ποίηση ἀνήκουν ἐπίσης: α) Ὁ Ἄρατος (310-245 π.Χ.), ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας, ονομαστός γιὰ τὰ *Φαινόμενα* (1.154 ἐξάμετροι στίχοι), με γνώσεις ἀστρονομίας καὶ μετεωρολογίας, που ἀποτελεῖ συμπλήρωση τῶν Ἔργων τοῦ Ἡσιόδου. Τὸ ποίημα εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὴ ρωμαϊκὴ λογοτεχνία, σχολιάστηκε (*Γεωργικά* τοῦ Βιργιλίου) καὶ μεταφράστηκε (Κικέρων). β) Ὁ Νίκανδρος, ἀπὸ τὴν Κολοφώνα, ἔγραψε *Θηριακά* (958 στίχοι), σχετικὰ με δῆγματα (= δαγκώματα) καὶ τὰ φάρμακά τους, καὶ *Ἀλεξιφάρμακα* (630 ἐξάμετροι), με θέμα τὴ θεραπεία ἀπὸ τροφικὲς δηλητηριάσεις.

Απὸ τὴ λυρική ποίηση, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἐλευθερία πολιτικῆς ἐκφρασης καὶ ευθύνης, που εἶναι ἀνύπαρκτες στὶς μοναρχίες, καλλιεργεῖται κυρίως ἡ ἐλεγειακὴ ποίηση στὶς ἀρχές τῆς περιόδου, με τὸν Ἀντίμαχο ἀπὸ τὴν Κολοφώνα (περίτ. 4ο αἰ. π.Χ.). Ἡ ἐλεγεία τοῦ «Λυδῆ», ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο, ἔχει ὡς πρότυπο τὸν Ἡσιόδο καὶ τὸν Ἀρχίλοχο. Ὁ Φιλη(ι)τάς² (340-270 π.Χ.), ἀπὸ τὴν Κω, ἔγραψε ἀφηγηματικὲς ἐλεγείες («Δημήτηρ» καὶ «Ἐρμῆς») σε ἐξάμετρος στίχους. Ἡ ποιητικὴ του ἐπίδραση ἦταν μεγάλη.

β. Εἰπίγραμμα

Τὸ εἰπίγραμμα, που ξεκίνησε στὸς προηγούμενους αἰῶνες, γνώρισε πρωτοφανὴ ἀνθήση ἡ ὁποία διαρκεῖ ἕως τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες. Καλλιεργούνται τώρα ὅλα τὰ εἶδη του: ἐπιτύμβια, ἀναθηματικά, ἐρωτικά, παραινετικά, σκωπτικά, συμποτικά κ.ά. Βασικὰ χαρακτηριστικά του εἶναι ἡ ποικίλη θεματικὴ, ἡ ἀνθρώπινη θέρμη, τὸ γνήσιο πάθος καὶ ἡ ποιητικὴ ευαισθησία. Ὅλοι οἱ γνωστοὶ ποιητὲς τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς γράφουν καὶ ἐπιγράμματα: ἀπὸ τοὺς εκπροσώπους τοῦ ξεχωρίζουν οἱ: Λεωνίδας ἀπὸ τὸν Τάραντα, Ἀντίπατρος ἀπὸ τὴ Σιδώνα καὶ Μελέαγρος ἀπὸ τὰ Γάδαρα τῆς Ἰορδανίας.

γ. Τραγωδία

Τὸ πολιτικὸ πλαίσιο δὲν εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τραγωδίας: τὸ ρόλο τῆς ἀναλαμβάνει ἡ φιλοσοφία, που δίνει λύσεις καὶ ἀνταποκρίνεται σε πρωταρχικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ τραγωδία συνέχισε τὴν ὑπαρξή της ὡς μορφή «ἀναγνωστικῆς», δηλαδή δὲν προορίζεται γιὰ παράσταση. Ἐπτὰ τραγικοὶ τῆς Ἀλεξάνδρειας εἶναι γνωστοὶ

1. Ἀπὸ τὸ ποίημα σώζονται 25 περίπου στίχοι, ἀλλὰ καὶ ἡ μετάφρασή του στα λατινικά ἀπὸ τὸ λυρικό ποιητὴ Κάτουλλο (1ος αἰ. π.Χ.).
2. Τὸ ὄνομα διττογραφεῖται (= γράφεται με δύο τρόπους). Πιθανότερο πάντως εἶναι τὸ πρώτο (ἀπὸ τὸ φίλεω, -ῶ) ἀπ' ὅπου ἴσως προέρχεται καὶ ἡ λέξη «φιλητής».

με το όνομα «Πλειάς» (από τον ομώνυμο αστερισμό, την Πούλια). Ο *Λυκόφρων* (4ος/3ος αι. π.Χ.), από τη Χαλκίδα, έγραψε 65 τραγωδίες και ένα μακροσκελές ιαμβικό ποίημα, «*Αλεξάνδρα*» (1.474 στίχοι), όπου η κόρη του Πριάμου, Κασσάνδρα-Αλεξάνδρα, με ένα είδος προφητικού μονολόγου, σε ύφος χρησμού, προβλέπει την πτώση της Τροίας.

δ. Η Νέα κωμωδία

Δημιούργημα των νέων πολιτικών συνθηκών είναι η *Νέα κωμωδία* (330-250 π.Χ.), με ηθογραφικό περιεχόμενο. Τα έργα είναι κυρίως «κωμωδίες ηθών», δηλαδή χαρακτήρων με ανθρώπινους τύπους της καθημερινότητας, και όχι σάτιρα πολιτικών καταστάσεων· απαρτίζεται συνήθως από πέντε πράξεις, όπως αργότερα τα πεντάπρακτα ευρωπαϊκά θεατρικά έργα. Η Νέα κωμωδία επέδρασε στους Λατίνους (Πλαύτο και Τερέντιο), στο λαϊκό κωμικό θέατρο της Αναγέννησης, το κρητικό θέατρο (17ος αι.), το Μολιέρο (1622-1673) και το θέατρο της εποχής του μπαρόκ (16ος αι.). Τα κύρια γνωρίσματα της Νέας κωμωδίας είναι:

- η ουσιαστική κατάργηση του Χορού και η αντικατάστασή του από εμβόλιμα τραγούδια (ιντερμέδια) στα διαλείμματα
- η κατάργηση της παράβασης και του φαλλού
- η ιδιαίτερη προτίμηση σε ερωτικά θέματα.

Αναφέρονται 65 ποιητές της Νέας κωμωδίας, όπως ο Φιλήμων και ο Δίφιλος, από τα έργα των οποίων δεν έχουμε παρά μόνο μερικά αποσπάσματα. Όλους, όμως, επισκιάζει ο λαμπρότερος εκπρόσωπος του είδους, ο *Μένανδρος*.

Μένανδρος (342-290 π.Χ.)

Ο Μένανδρος, γιος του Διοπίθη, γεννήθηκε στην Αθήνα (Κηφισιά) από πλούσια οικογένεια. Είχε στενές σχέσεις με πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του, όπως τον Επίκουρο, το Θεόφραστο, το Δημήτριο Φαληρέα. Παρουσιάστηκε στο θέατρο, για πρώτη φορά, με το έργο *Όρη*. Έγραψε 108 κωμωδίες και κέρδισε 8 πρώτες νίκες. Ολόκληρη σώζεται μόνο μία κωμωδία και αποσπάσματα από άλλες, καθώς και εκατοντάδες γνωμικοί στίχοι, «Μονόστιχοι γνώμαι». Γενικός τύπος του θέματος είναι ο έρωτας μετ'

εμποδίων, η θέση των εταιρών και η έκθεση βρεφών, που αναγνωρίζονται αργότερα· η ανάπτυξη της πλοκής γίνεται ουσιαστικό στοιχείο της δράσης. Έργα του ποιητή:

Δύσκολος (γνωστή και ως *Μισάνθρωπος*, Λήναια, 316 π.Χ., πρώτο βραβείο)

Σάτιρα ενός χαρακτήρα ιδιότροπου και αντικοινωνικού. Ένας ενοχλητικός γέροντας αντιπαθεί όλους τους συνανθρώπους του και συμπεριφέρεται με σκαιότητα σε όσους τον πλησιάζουν. Η κωμωδία επέδρασε μέσω της λατινικής κωμωδίας στο Σαίξπηρ, το Μολιέρο και το Χόφμανσταλ, Αυστριακό λογοτέχνη (1884-1920).

Ἐπιτρέποντες (= διαιτητές, 304 π.Χ., σώζονται 590 στίχοι)

Δύο άνθρωποι που λογομαχούν χωρίς αποτέλεσμα εμπιστεύονται τη λύση της διαφοράς τους στην κρίση ενός άλλου. Το έργο τονίζει τη λεπτή απεικόνιση χαρακτήρων.

Σαμία (316 π.Χ., σώζονται 340 στίχοι)

Έχει υπόθεση τον έρωτα ενός πλούσιου νέου και μιας φτωχής νέας, καθώς και την τύχη του παιδιού τους. Ονομάστηκε έτσι από μια παλλακίδα (= μη νόμιμη σύζυγο) που καταγόταν από τη Σάμο.

Περιχειρομένη (313 π.Χ., σώζονται 447 στίχοι)

Έχει υπόθεση την τύχη δύο έκθετων δίδυμων παιδιών. Το όνομα οφείλεται στο κόψιμο των μαλλιών (κείρομαι = κουρεύω) της νέας από το μνηστήρα της σε μια στιγμή παραφοράς του.

Χαρακτηριστικά Στις κωμωδίες του Μένανδρου κυριαρχούν το παιχνίδι των παρεξηγήσεων, με πιθανές περιπέτειες, η εικονογράφηση των χαρακτήρων και ο ρόλος της παντοδύναμης Τύχης. Η κωμωδία δεν είναι πια πολιτική, αλλά ψυχολογική. Είναι πλούσια σε μονολόγους, όπως η τραγωδία του Ευριπίδη. Η γλώσσα του πλησιάζει στην κοινή, είναι τολμηρή, χωρίς να γίνεται χυδαία. Το έργο του Μένανδρου προβάλλει οικογενειακούς δεσμούς, φιλίες, ανθρώπινες σχέσεις. Η μελέτη αυτή της συμπεριφοράς του ανθρώπου συνέβαλε στη σημαντική επιτυχία του και τη διαρκή δημοτικότητά του στους αιώνες. Ο Μένανδρος αποτελεί τον πρόδρομο του νεότερου ευρωπαϊκού θεάτρου.

Ὅς χαρίεν ἔστ' ἄνθρωπος, ἂν ἄνθρωπος ᾗ.
(Πόσο «χαριτωμένος» —τέλειος— είναι ο άνθρωπος, αν είναι άνθρωπος.)

Μονόστιχη γνωμική ρήση που εκφράζει το ιδεώδες του ποιητή και τονίζει την ανθρωπιά που προσιδιάζει στους ανθρώπους.

ε. Βουκολική ποίηση

Έχει θέμα τη ζωή των ποιμένων και των αγροτών. Η αρχή της ανάγεται στα λαϊκά ποιμενικά άσματα της Σικελίας. Περιέχει στοιχεία από το έπος (μέτρο), το μέλος (στροφή) και το δράμα (διάλογος). Κυριότερος εκπρόσωπος είναι ο Θεόκριτος.

Θεόκριτος (πιθανόν 310-240 π.Χ.)

Ο Θεόκριτος, από τις Συρακούσες, έζησε στην πόλη του, στην Αλεξάνδρεια και στην Κω. Έγραψε ύμνους, ελεγείες και επιγράμματα, αλλά είναι γνωστός από το νέο ποιητικό είδος που καλλιέργησε. Τα 27 *Ειδύλλια*, γραμμένα σε δωρική διάλεκτο, είναι κυρίως φανταστικές συνθέσεις που παρουσιάζουν, με διαλογική μορφή, σκηνές από τη ζωή των

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

βουκόλων στη Σικελία. Οι τίτλοι είναι δηλωτικοί: «Νομείς», «Βουκολιασταί», «Αίπολικόν» και «Ποιμενικόν», «Βουκολίσκος» κ.ά. Το έκτο ειδύλλιο («Θαλύσια») αναφέρεται στην εορτή προς τιμήν της Δήμητρας στην Κω για τη συγκομιδή του σιταριού, ενώ στο 15ο («Συρακόσιαι ἢ Ἀδωνιάζουσαι») δύο Συρακούσιες γυναίκες, που κατοικούν στην Αλεξάνδρεια, πηγαίνουν στα ανάκτορα, για να παρακολουθήσουν τη γιορτή του Ἄδωνη.

Τα θεοκρίτεια ειδύλλια, που απηχούν τη γνήσια συγκίνηση και νοσταλγία για τη χαμένη φύση, διακρίνονται για τη ζωντάνια, τη χάρη, τη χιουμοριστική διάθεση, το ρεαλισμό και το διάχυτο ερωτικό στοιχείο.

Επίδραση Η ποίηση του Θεόκριτου είχε μεγάλη επίδραση στη ρωμαϊκή όσο και τη μεταγενέστερη λογοτεχνία, την πλαστική και τις εικαστικές τέχνες. Στις σύγχρονες λογοτεχνίες επιβιώνουν οι βοσκοί με τα ονόματά τους (Δάφνις, Ὑγλας, Τίτυρος, Ἀμαρυλλίς κ.ά.) και η ποιμενική ατμόσφαιρα της Σικελίας, αλλά και της Αρκαδίας, η οποία ως χώρος κατεξοχήν ποιμενικός, λίκνο του Ερμή, άσκησε μεγάλη γοητεία μέχρι τα νεότερα χρόνια.

Η λατινική έκφραση «et in Arcadia ego» (= και εγώ στην Αρκαδία) δηλώνει, στο χώρο του πνεύματος, ποιητική παιδεία και πνευματική καλλιέργεια.

Μόσχος Δεύτερος βουκολικός ποιητής είναι ο Μόσχος (πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ.) από τις Συρακούσες. Το επύλλιο του «Εὐρώπη» (166 εξάμετροι στίχοι) αναφέρεται στην αρπαγή της Ευρώπης από το Δία και την ένωση θεού και θνητής. Το ποίημα παίρνει σήμερα ξεχωριστή επικαιρότητα ως αλληγορικός μύθος της νέας ενωμένης Ευρώπης.

Βίων Ο Βίων (2ος/1ος αι. π.Χ.), από τη Σμύρνη, που έζησε στη Σικελία, συμπληρώνει την τριάδα των βουκολικών ποιητών· έγραψε το ποίημα: «Ἐπιτάφιος τοῦ Ἀδώνιδος» (98 εξάμετροι στίχοι), έναν τελετουργικό θρήνο που μιμείται το Θεόκριτο («Ειδύλλιο Ι»).

στ. Μίμος

Παρίστανε, σε χαλαρή δραματική μορφή, σκηνές από την καθημερινή ζωή της πόλης ή της υπαίθρου, σε γλώσσα διαλεκτική, που ήταν πιο κοντά στη γλώσσα του λαού. Ήταν ένα είδος ψυχαγωγίας από σκηνής, με κύρια χαρακτηριστικά την τέρψη και το ευτράπελο.

Ο Ηρώ(ν)δας (πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ.), από την Κω, έγραψε οκτώ μιμιάμβους, έμμετρος με πεζολογικό χαρακτήρα, όπου συναιρεί τη σικελική παράδοση του Σώφρονα με το ιωνικό πνεύμα του Ιππώνακτα. Πρόκειται για διαλόγους ρεαλιστικούς και σατιρικούς, ανάμεσα σε λαϊκά πρόσωπα της απόλυτης καθημερινότητας· τα θέματα είναι παρμένα από το αστικό περιβάλλον και προσφέρουν χιουμοριστικά στιγμιότυπα, με καυστικότητα και ζωηρότητα, διανθισμένα με χοντρά αστεία, υπονοούμενα, λαϊκά στοιχεία (παροιμίες), που στοχεύουν στη γελοιοποίηση της πραγματικότητας. Στους μεταγενέστερους χρόνους τον αναφέρει ο Λατίνος Πλίνιος ο νεότερος (περίπου 61-112 μ.Χ.).

Β. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Χαρακτηριστικά Η ελληνιστική περίοδος χαρακτηρίζεται από την κλίση προς την επιστημονική έρευνα και την πολυμαθία. Υπάρχει ένας συγκρητισμός¹ ιδεών και μια έντονη ερανιστική² διάθεση ακόμη και στους λόγιους. Στη λογοτεχνία εκδηλώνονται διάφορες τάσεις: μελαγχολική διάθεση, παραίτηση από τη ζωή, μοιρολατρική στάση. Είναι η εποχή των επιστημών και των ανακαλύψεων. Η εξειδίκευση της γνώσης προωθεί την παραγωγή λόγων κειμένων και παραμερίζει την πολιτική ρητορεία, που γίνεται υπόθεση των ρητόρων. Τα κείμενα του παρελθόντος συγκεντρώνονται στα ερευνητικά κέντρα, εκδίδονται, ερμηνεύονται και σχολιάζονται. Ως γλώσσα χρησιμοποιείται η Κοινή (κοινό γλωσσικό όργανο επικοινωνίας) σε όλα τα είδη του πεζού λόγου, την επιστήμη, τη φιλοσοφία, την ιστορία.

α. Επιστήμες

Παρατηρείται ιδιαίτερη άνθηση των θετικών επιστημών. Η γεωγραφία (αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά τις μακρινές εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου) εκπροσωπείται προπάλαντων από τον Ερατοσθένη (276-196 π.Χ.) τον Κυρηναίο, διευθυντή της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης και ιδρυτή της επιστημονικής γεωγραφίας: έγραψε *Γεωγραφικά και Καταστερισμούς*, επηρεασμένος από την πλατωνική φιλοσοφία, κυρίως από το διάλογο *Τίμαιο*.

Η αστρονομία εκπροσωπείται από τον Ίππαρχο (2ος αι. π.Χ.), από τη Νίκαια της Βιθυνίας, ο οποίος τελειοποίησε τα όργανα παρατήρησης (διόπτρα) των αστερών.

Τα μαθηματικά, απαραίτητα στην αστρονομία, καλλιεργούνται κυρίως από τον Ευκλείδη (330-275 π.Χ.), από την Αλεξάνδρεια³. Ο Ευκλείδης έθεσε τις βάσεις της γεωμετρίας και τα *Στοιχεία* αποτέλεσαν αυθεντία για πολλούς αιώνες έως σήμερα.

Ο Συρακόσιος Αρχιμήδης (287-212 π.Χ.) σπούδασε στην Αλεξάνδρεια, αλλά έζησε στην πατρίδα του: είναι ο μεγαλύτερος μαθηματικός της αρχαιότητας και πολυγραφότατος συγγραφέας (έγραψε στη δωρική διάλεκτο). Έγινε διάσημος για τις μηχανικές εφευρέσεις του (μοχλοί, πολεμικές μηχανές για την πυρπόληση του ρωμαϊκού στόλου, μέτρηση του κύκλου, αρχή της άνωσης των υγρών «εύρηκα» κτλ.). Σκοτώθηκε κατά την άλωση των Συρακυσών από τους Ρωμαίους.

Το αστρονομικό μηχάνημα του 1ου αιώνα π.Χ. (βρέθηκε στο ναυάγιο των Αντικυθήρων).
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

1. (συγκρητισμός σὺν + κρητίζω < Κρής, -τός): ανάμειξη στοιχείων διαφορετικής προέλευσης, κυρίως θρησκευτικών ή ιδεών.
2. έρανίζομαι = δανείζομαι και παραθέτω επιλεγμένα αποσπάσματα από διάφορα κείμενα.
3. Διαφορετικός από τον Ευκλείδη από τα Μέγαρα, μαθητή του Σωκράτη.

Θρυλικές διαδόσεις αναφέρονται στον τρόπο του θανάτου του και την περίφημη φράση που είπε σε Ρωμαίο στρατιώτη: «Μή μου τοὺς κύκλους τάραττε» (= Μην καταστρέφεις τα κυκλικά γεωμετρικά σχήματά μου) και «Παρὰ κεφαλὰν καὶ μὴ παρὰ γραμμὰν» (= Χτύπησε στο κεφάλι και όχι στο γεωμετρικό σχήμα).

Η φιλολογική επιστήμη ακμάζει επίσης στην Αλεξάνδρεια με τους διευθυντές της Βιβλιοθήκης, οι οποίοι δημιουργούν τη γραμματική, την κριτική των κειμένων και την ιστορική κριτική (σχολιασμός χειρογράφων). Κυριότεροι γραμματικοί (= φιλόλογοι) και προϊστάμενοι της Βιβλιοθήκης είναι οι: Ζηνόδοτος ο Εφέσιος, Απολλώνιος ο Ρόδιος, Ερατοσθένης ο Κυρηναίος, Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, Αρίσταρχος από τη Σαμοθράκη.

β. Φιλοσοφία

Αναπτύχθηκαν τρία φιλοσοφικά συστήματα, ο επικουρισμός, ο σκεπτικισμός και ο στωικισμός, τα οποία καθορίζουν τις κύριες κατευθύνσεις της φιλοσοφίας στον ελληνιστικό χώρο μετά τον Αριστοτέλη. Ως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους έχουν την ισχυρή έμφαση που δίνουν στο άτομο, μετά την κατάρρευση του πολιτικού συστήματος της πόλης, την ατομική αυτονομία και την «φύσιν», «τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἢ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν». Σπέρματα των φιλοσοφικών τους τάσεων βρίσκονται σε στοχαστές που έδρασαν πριν από το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως ο Διογένης ο Κυνικός, ο οποίος αμφισβήτησε τους βασικούς κανόνες συμπεριφοράς και την παράδοση, κηρύσσοντας τις νέες ιδέες για την κατανίκηση των φόβων και των επιθυμιών.

1. Ο επικουρισμός

Ο επικουρισμός, ως ηθική φιλοσοφία, δίνει ιδιαίτερη σημασία στην ψυχική γαλήνη και αταραξία έναντι της πολιτικής. Εισηγητής της ήταν ο Επίκουρος (341-271 π.Χ.), γιος Αθηναίου κληρούχου, ο οποίος γεννήθηκε στη Σάμο. Ίδρυσε τους φιλοσοφικούς του κύκλους στη Μυτιλήνη, τη Λάμψακο και την Αθήνα. Η οικία με τον κήπο του —που έδωσε το όνομα¹ στην επικούρεια σχολή— έγινε το κέντρο της φιλοσοφικής του σχολής. Από το πλούσιο έργο του διασώθηκαν τρεις επιστολές (η *Πρὸς Μενοικέα*, όπου δίνει περίληψη της ηθικής του θεωρίας), *Κύρια Δόξαι* (μια συλλογή 40 βασικών δογμάτων²), *Αποφθέγματα* (μια σειρά γνωμικών) και αποσπάσματα από το *Περὶ φύσεως* (37 βιβλία), μια συστηματική πραγματέυση της φυσικής, της κοσμολογίας και της επιστημολογίας.

1. Η σχολή ονομαζόταν «Κήπος» και οι επικούρειοι ήταν γνωστοί και με το όνομα «οἱ ἀπὸ τῶν κήπων» ή «οἱ ἀπὸ κήπου».

2. Βασικό δόγμα ήταν «τὸ λάθε βιώσας» (= ζήσε στο περιθώριο, αθόρυβα, μακριά από τη δημοσιότητα).

Πλαίσιο της φιλοσοφίας του Ο Επίκουρος υποστήριζε ότι η φιλοσοφία τότε μόνο έχει αξία, όταν βοηθάει τον άνθρωπο να κατακτήσει την ευδαιμονία. Η ευδαιμονία αυτή, θεϊκή ή ανθρώπινη, για να πραγματωθεί τέλεια, απαιτεί μια ζωή που διέπεται από αδιατάραχη ηρεμία ή απαλλαγή από τον πόνο. Μεγαλύτερη αιτία της αποτυχίας του ανθρώπου να ζήσει ήρεμη ζωή είναι οι δοξασίες για τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου· στρέφεται, έτσι, εναντίον της κοσμολογίας του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Απορρίπτει επίσης την πίστη ότι οι θεοί είναι υπεύθυνοι για οποιοδήποτε φυσικό γεγονός, καθώς και τους μεταφυσικούς προβληματισμούς και το φόβο του θανάτου. «Ο Θεός είναι πέραν του φόβου, ο θάνατος είναι απαλλαγμένος αισθήματος...»· όλα ρυθμίζονται από την τύχη, η οποία κυριαρχεί στην ύλη και δεν υποτάσσεται ούτε στην πρόνοια ούτε στη λογική. Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος και αυτάρκης.

Οι αρχές του επικουρισμού απαιτούν την αυτοκυριαρχία και τη σταθερότητα που θα εξασφαλίσουν τη γαλήνη του πνεύματος, την *ἀταραξίαν*.

Κατά τον Επίκουρο, η ελευθερία από τον πόνο είναι αγαθό και υπέρτατη ηδονή. Η φιλία ως αθάνατο αγαθό προσφέρει μεγάλη ευτυχία. Ο Κήπος, άλλωστε, ήταν μια κοινωνία φίλων και εξασφάλιζε το πλαίσιο για την πραγματοποίηση της φιλίας· γυναίκες και δούλοι δεν αποκλείονταν.

Ο επικουρισμός, που είχε αφετηρία τα ηθικά αξιώματα του Δημόκριτου, διαδόθηκε στον ελληνικό και το ρωμαϊκό κόσμο. Θερμός οπαδός του ήταν κυρίως ο Λατίνος Λουκρήτιος (του 1ου αι. π.Χ.), ο οποίος στο φιλοσοφικό του ποίημα «De rerum natura» (= για τη φύση των πραγμάτων) παρουσιάζει την επικούρεια διδασκαλία ως μοναδική πηγή για την ανθρώπινη σωτηρία.

2. Σκεπτικισμός

Ο σκεπτικισμός (*σκέψις* = διαλογισμός ή έρευνα) είναι φιλοσοφικό ρεύμα που αρνείται κάθε γνώση, αμφισβητώντας την αυθεντικότητα και την ισχύ γενικώς αποδεκτών αληθειών. Έχει τις ρίζες του στον 4ο αι. π.Χ. («οὐδὲν οἶδα») και αφετηρία του είναι η ελπίδα να κατακτήσουμε την ψυχική ηρεμία (*ἀταραξίαν*). Ιδρυτής του είναι ο Πύρρων (365-275 π.Χ.) από την Ήλιδα, ο εισηγητής του φιλοσοφικού δόγματος του πυρρωνισμού (ως αρχαίας σκέψης) και της *ἐποχῆς* (= αναστολή, επιφύλαξη ως προς τη γνώση), η οποία αναφέρεται στη φύση των υλικών αντικειμένων που είναι απρόσιτα στον άνθρωπο. Αναζητήσε την ευτυχία στην αποχή από κάθε κρίση και ορισμό (*ἀφρασία*). Υποστήριζε ακόμη πως η συνήθεια και η συμβατικότητα (=σύμβαση), σύμφωνα με τα πρότυπα της κοινωνίας, διέπουν τις ανθρώπινες πράξεις.

Κυνικός φιλόσοφος.
Αθήνα, Μουσείο Αγοράς

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Την επόμενη φάση του σκεπτικισμού σημάδεψε η Ακαδημία με τους σκεπτικούς Αρκεσίλαο από την Πιτάνη της Αιολίδας (316-241 π.Χ.) και Καρνεάδη από την Κυρήνη της Λιβύης (214-129 π.Χ.), δεινό ρήτορα.

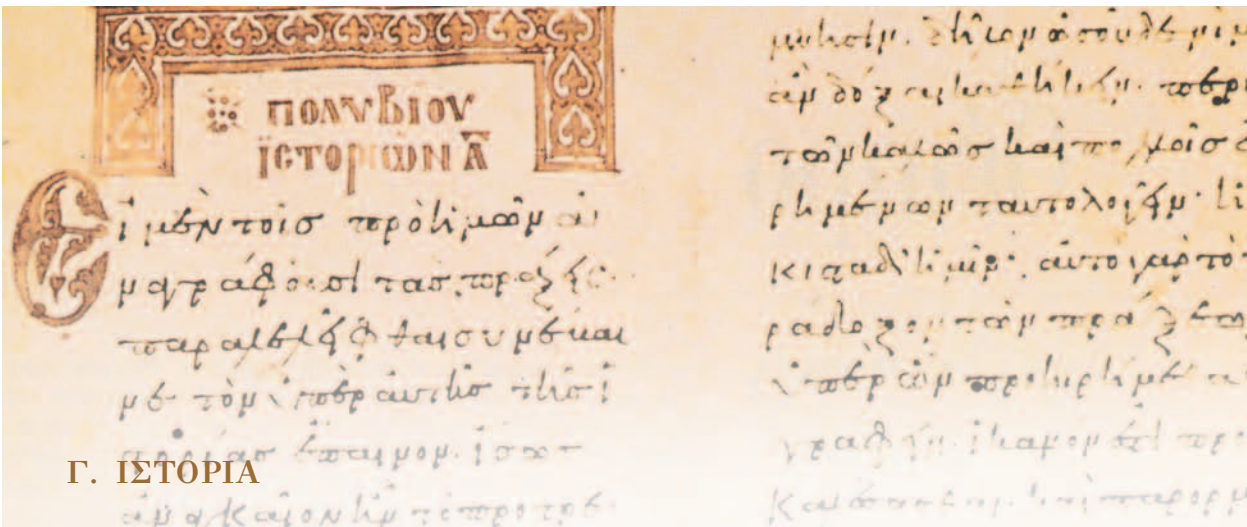
3. Στωικισμός

Ονομάστηκε έτσι από την Ποικίλη Στοά (= πολύχρωμη, κοσμημένη με τοιχογραφίες), στην Αγορά της αρχαίας Αθήνας, έναν κεντρικό δημόσιο χώρο που ονοματοδότησε τους οπαδούς και το φιλοσοφικό σύστημα. Οι στωικοί συνιστούν ψυχικό σθένος στην αντιμετώπιση των αντιξοοτήτων της ζωής («ἀπέχου και ἀνέχου»).

Ως βασικά σημεία της στωικής φιλοσοφίας αναφέρονται η αδιαφορία για καθετί εξωτερικό (ήρεμη αναμονή του θανάτου), η λογικότητα, ως μοναδική πηγή ανθρώπινης ευδαιμονίας, ο «κοσμοπολιτισμός» (δηλαδή ο άνθρωπος θεωρείται πολίτης του κόσμου και όχι μόνο της πατρίδας) και ο ηθικός ιδεαλισμός. Οι στωικοί άντλησαν πολλές ιδέες από τον Ηράκλειτο. Οι δύο θεμελιώδεις έννοιες, που συμπίπτουν, είναι ο λόγος, που πηγάζει από το Θεό και στον οποίο υποτάσσονται όλα, και η φύσις. Ο άνθρωπος πρέπει να ζει σύμφωνα με τη φύση, η οποία ορίζει ότι ο άνθρωπος μπορεί και πρέπει να κατακτά την ευδαιμονίαν μόνο με ό,τι εξουσιάζει, δηλαδή με την αρετή, η οποία είναι το μόνο αγαθό. Η στωική ηθική, μολονότι περιέχει πρωτότυπα στοιχεία, έχει πολλά κοινά με τις σωκρατικές, πλατωνικές και αριστοτελικές ιδέες. Ιδρυτής της Στοάς είναι ο Ζήνων (333-262 π.Χ.), από το Κίτιο της Κύπρου, πολυγραφότατος, το έργο του οποίου όμως έχει χαθεί. Στην Πολιτεία υποστήριζε ότι μια κοινωνία σοφών δεν έχει ανάγκη τους συμβατικούς θεσμούς της ελληνικής πόλης. Ο Κλεάνθης (330-232 π.Χ.), από την Άσσο της Τρωάδας, έγραψε το μεγαλειώδη «Ύμνον εις Δία» (37 εξασύλλαβοι στίχοι), δήλωση για τη θρησκευτική βάση του στωικισμού, και ο Χρύσιππος (280-206 π.Χ.), από τους Σόλους της Κιλικίας, συστηματοποίησε τη στωική φιλοσοφία και έγραψε 700 διατριβές (=μελέτες).

ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΤΩΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η στωική φιλοσοφία, η σημαντικότερη κίνηση στην ελληνιστική φιλοσοφία, με τρεις φάσεις (Αρχαία, Μέση και Νέα Στοά), άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση σε ολόκληρο τον κόσμο. Νέα ώθηση θα πάρει με τον Παναίτιο από τη Ρόδο (185-112 π.Χ.) και τον Ποσειδώνιο από την Απάμεια της Συρίας (135-51 π.Χ.), και στη ρωμαϊκή περίοδο με τους φιλοσόφους Σενέκα, Επίκτητο και Μάρκο Αυρήλιο· θα επηρεάσει ακόμη τον Απόστολο Παύλο και τους Πατέρες της Εκκλησίας. Από την Αναγέννηση έως τα νεότερα χρόνια η επίδραση της στωικής φιλοσοφίας στο δυτικό πολιτισμό υπήρξε κυριαρχική στο έργο κορυφαίων φιλοσόφων (Σπινόζα, Καντ κ.ά.). Ακόμη και σήμερα η επιρροή του στωικισμού συνεχίζεται στην καθημερινή ζωή. Στη νεοελληνική η λέξη «στωικότητα» σημαίνει καρτερικότητα και αντιμετώπιση των δυσάρεστων καταστάσεων με στοχαστική διάθεση και αταραξία.

Γ. ΙΣΤΟΡΙΑ

Στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., εμφανίζονται οι ιστορίες του Αλεξάνδρου γραμμένες από ανθρώπους που τον είχαν συνοδεύσει στις εκστρατείες ή είχαν διαδραματίσει κάποιο ρόλο (π.χ. Πτολεμαίος, Αριστόβουλος, Νέαρχος). Η έλξη του προσώπου του κατακτητή θα οδηγήσει στην ανάπτυξη ενός νέου είδους μυθιστορηματικής ή ρητορικής ιστορίας. Μετά τον Αλέξανδρο εμφανίζονται πολλοί ιστορικοί, το έργο τους όμως έχει χαθεί, με τοπικές ιστορίες, μονογραφίες σχετικές με πρόσωπα, απομνημονεύματα κ.ά. Δύο ιστορικοί δεν έχουν καμιά σχέση με την Αλεξάνδρεια: α) Ο *Τίμαιος* από το Ταυρομένιο (σημερινή Ταορμίνια) της Σικελίας (350-254 π.Χ.), που έζησε για μακρό χρονικό διάστημα στην Αθήνα, έγραψε το έργο *Ιστορία* (38 βιβλία), αναφερόμενο στις ελληνικές πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας από την ίδρυσή τους έως τον πρώτο Καρχηδονιακό πόλεμο (264 π.Χ.).

β) Ο *Πολύβιος* (200-118 π.Χ.), γιος του στρατηγού Λυκόρτα, από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας, μετείχε ενεργά στην πολιτική της πατρίδας του και έγινε ίππαρχος της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Εκτοπίστηκε με άλλους 1.000 Αχαιούς στη Ρώμη, μετά τη μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.), αλλά κέρδισε τη φιλία του Σικιπίωνα Αιμιλιανού, κατακτητή της Καρχηδόνας, και απέκτησε μεγάλη επιρροή στους Ρωμαίους.

Ταξίδεψε σε πολλά μέρη· το έργο του *Ιστορία*, μνημονεύεται και ως *Ρωμαϊκή Ιστορία*, (39 βιβλία, από τα οποία σώζονται ακέραια μόνο τα πέντε πρώτα), καλύπτει την περίοδο 240-146 π.Χ. και αναφέρεται στην επέκταση της ρωμαϊκής δύναμης και στο ρόλο της Ρώμης ως παράγοντα της πολιτικής ενοποίησης· αυτή η οπτική της ρωμαϊκής επιτυχίας καθορίζει και τον τρόπο σύνθεσης του έργου.

Όπως και ο Θουκυδίδης, από τον οποίο έχει επηρεαστεί, στοχεύει περισσότερο στη χρησιμότητα παρά στην ψυχαγωγία. Η εξιστόρηση των γεγονότων γίνεται με τρόπο αξιόπιστο, αντικειμενικό και αμερόληπτο. Η επίδρασή του ήταν σημαντική στους μεταγενέστερους, ιδιαίτερα στο Ρωμαίο ιστορικό Τίτο Λίβιο (64 π.Χ.-17 μ.Χ.).

Με τον Πολύβιο γίνεται η μετάβαση από την Αλεξάνδρεια στη Ρώμη, η οποία θα αποτελέσει, στη συνέχεια, ένα από τα κέντρα του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού.

Τέλος, ο *Διόδωρος ο Σικελιώτης* (περίπου 90-20 π.Χ.) έγραψε *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, σε 40 βιβλία (σώθηκαν πλήρη 15), όπου πραγματεύεται την παγκόσμια ιστορία από τις μυθικές αρχές έως την εποχή του, εξετάζοντας μαζί Έλληνες, Ρωμαίους και βαρβάρους.